

Література:

1. *Безпалько В.П.* Теория ученика. – М.: Педагогіка, 1988. – 160 с.
2. *Бібік Н.М.* Профільне навчання в педагогічній теорії і практиці // Педагогічна газета. – 2006. – № 1. – С. 6.
3. *Выбор* методов обучения в средней школе / Под ред. Ю.К. Бабанского. – М.: Просвещение, 1981. – 192 с.
4. *Дидактика* средней школы / Под ред. М.Н. Скаткина. – М.: Просвещение, 1982. – 212 с.
5. *Зув Д.Д.* Школьный учебник. – М.: Педагогіка, 1983. – 239 с.
6. *Корнеев В.П.* Форми навчання географії. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2004. – 224 с.
7. *Проблемне* навчання географії / За ред. В.П. Корнеева. – Харків: Вид. група «Основа», 2007. – 96 с.
8. *Лернер И.Я.* Дидактические основы методов обучения. – М.: Просвещение, 1981. – С. 98-99.
9. *Педагогіка* / Под ред. С.А. Смирнова. – М.: Педагогіка, 2003. – 174 с.
10. *Чернов Б.О., Корнеев В.П.* Методи навчання географії в школі. – К.: Рад. шк., 1986. – 174 с.

В.П. Корнеев

ПРОФИЛЬНОЕ ОБУЧЕНИЕ И ШКОЛЬНАЯ ГЕОГРАФИЯ

Рассмотрены проблемы профильного обучения в контексте школьной географии. Освещены требования к учебникам для профильных школ. Названы наиболее эффективные для профильной школы методы обучения географии. Отмечена необходимость подготовки для профильного образования новых учебников и пособий.

Ключевые слова: профильное обучение, школьная география, методы обучения, формы обучения.

УДК 911 : 371.3

О.В. Корнеев

Институт педагогіки АПН України, м. Київ

ЗАГАЛЬНОМЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ГЕОГРАФІЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА

Розкрито загальні методологічні засади географічного краєзнавства. Показано методологію проблеми і значення географічного краєзнавства на сучасному етапі розвитку географічної освіти. Розглянута історія географічного краєзнавства. Зазначено, що для України воно завжди було формою утвердження географічної науки.

Ключові слова: методологія, географічне краєзнавство, географічна освіта.

A. Korneyev

GENERAL METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF GEOGRAPHICAL NATIVE LAND STUDY

General methodological principles of geographical native land study are exposed. Methodology of problem and value of geographical native land study is noted on the modern stage of development of geographical education. History of geographical native land

study is considered. It is marked that for Ukraine it always was the form of claim of geographical science.

Keywords: methodology, geographical native land study, geographical education.

Постановка проблеми. Методологічно обґрунтувати і дослідити обрану нами проблему – це значить мотивовано і достовірно рекомендувати освітянській громадськості зміст і результати дослідження. Методологія дослідження історії географічного краєзнавства розв’язує стратегічні проблеми і включає в себе принципи та методи пізнання у педагогічній теорії і практиці. Дослідження ми реалізуємо у двох напрямках: характеризуємо історіографію географічного краєзнавства з дослідницько-пізнавальної точки зору та описуємо його з метою відкриття основних закономірностей. Методологічний підхід до процесу дослідження розвитку географічного краєзнавства в школах України породжує питання: «Яка ж методика цього дослідження?» За висловом М.М. Баранського, «методика є системою способів навчання вже отриманої істини». Разом з цим, необхідно пояснити, що предметом методології нашої проблеми є процес дослідження, а результатом – система рекомендацій, пропозицій для використання в урочній діяльності вчителя географії.

Аналіз останніх досліджень. Досліджуючи методологію географічного краєзнавства, слід відзначити, що не кожна наука здатна органічно поєднати минуле, сучасне і майбутнє, як робить це краєзнавство. Це синтетичні знання, які спираються на природознавчий та історичний фундамент. Тому, як указує П.Т. Тронько, «байдужих у краєзнавстві немає і бути не може» [6]. Географічне краєзнавство в Україні XVIII–XIX ст. супроводжувалось відповідним динамізмом суспільних, національних і культурно-освітніх процесів. У цей же період відбувались гострі соціальні конфлікти. З 1900 р. географічне краєзнавство розвивалось за іншим сценарієм, ніж у XIX ст., тому що демократизація життя превалювала під жорстким наглядом правителів Російської імперії у ставленні до українців і до території, де вони проживають. У результаті за два з половиною століття краєзнавчий рух мав різний напрям свого існування. Найбільш характерним етапом є перша половина XX ст., тому що в цей час український народ був більш вільний і незалежний від царського режиму, ніж у попередні два століття, і на передній план вийшла пошуково-просвітницька діяльність. Вона, в основному, була спрямована на реалізацію незалежності держави територіально і на формування самосвідомості українського народу як нації.

Таким змінам сприяв запроваджений у середині XIX ст. капіталістичний спосіб виробництва, у результаті якого відбулися зміни і в структурі тодішнього суспільства Російської імперії, що викликали піднесення освітньої діяльності. Важливе значення мала в цій ситуації і краєзнавча діяльність передових учених-географів і просвітителів. Народ України прагнув відновити українські традиції, щоб забезпечити умови для себе і свого розвитку, особливо в культурі, побуті, освіті.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – розкрити загальнометодологічні засади географічного краєзнавства, показати методологію проблеми і значення географічного краєзнавства на сучасному етапі розвитку географічної освіти. Здавна відомо, що найважливішою складовою життя людини як мислячої істоти є усвідомлення нею свого буття, засвоєння знань про навколишній світ і саму себе. Це і є краєзнавство – знайти себе в навколишньому середовищі й у собі.

Основна частина. Усе життя український народ боровся за встановлення незалежної української держави. Сучасність її становлення, розбудови обумовили історичний досвід традицій українського народу. У цьому плані набувають значення національно-просвітницькі ідеї. На той час вони вважались основними чинниками розвитку українського (національного) краєзнавства, у тому числі й географічного, що надавало відповідного напрямку освітній і виховній діяльності. Цей стан українського відродження охоплював період з 90-х рр. XIX ст. до 20-х рр. XX ст. Він був найбільш характерним періодом українського відновлення і піднесення, у тому числі й українського краєзнавства. У цей час формувались течії, що надали національному (українському) відродженню політичного характеру. Разом з тим формувався національний визвольний рух. ідеї національності, нації, про яку раніше боялись говорити, виникали точки опору, здатні будувати нову незалежну Україну.

На основі таких зрушень у поглядах народу було підготовлено ідеологічне підґрунтя демократичної революції в лютому 1917 р. У цей час, як доводять дослідники краєзнавчого руху в Україні, «завершився понад столітній період українського національного відродження». За твердженням Т. Бенарджови, період після 1917 р. був дуже плідним для розвитку освіти [4]. У цей час в Україні було проголошено Другий і Третій Універсали Української Центральної Ради (Перший Універсал Української Центральної Ради проголошено 23 червня 1917 р.). Універсал – це компетентний орган народної освіти (у вигляді Міністерства або іншого органу, який займався на той час становленням і розвитком освіти в Україні). У цей період було підготовлено ряд основних законопроектів відносно розвитку національної освіти і складено план управління освітою. У важкий для України час (грудень 1917 р.) був скликаний і проведений освітянський з'їзд, на якому розглянули проблеми народної освіти в Україні та схвалили плани керівництва й управління освітою. Також на з'їзді були оприлюднені основні напрями краєзнавчого руху в річницю самовизначення українського народу.

До 1920 року, за часів Гетьманщини (30 квітня – 15 грудня 1918 р.) і Директорії (грудень 1918 – січень 1919 рр.), Українською Народною Республікою (УНР) накреслено і втілено в життя велику кількість нормативних актів розвитку освіти: відкрито багато початкових і середніх шкіл, українських університетів, Академія наук, першим президентом якої був В.І. Вернадський. Слід додати, що цей період був етапом вирішального національного руху, який сприяв відновленню освітнього розвитку. Так, у

1918–1919 рр. географію України почали вперше викладати українською мовою. За планом 1918–1919 рр. випуск підручників з природознавства склав шість назв, а з географії – 19, і всі – українською мовою.

3 листопада 1920 р. Україна, як вважають історики, втратила свою самостійність. Основні культурно-освітні чинники формувалися у Польщі, Чехословаччині та інших країнах; уряд УНР також знаходився у вигнанні. До початку 20-х рр. вузівська інтелігенція не знала ідеологічних утисків з боку радянської влади і з науковим підходом сприяла розвитку національного краєзнавства, у тому числі географічного. У ВНЗ з'явилися кафедри українознавства, які позитивно впливали на розвиток освіти в цілому і на україномовну освітньо-краєзнавчу зокрема. Зміст природничої освіти збагатився національно-освітніми традиціями, за сприяння яких широко впроваджувалося вивчення краєзнавства. Але цей період був надзвичайно нестабільний. Економічна криза і громадянська війна заважали урядам Центральної Ради, Гетьманству і Директорії реалізувати на практиці освітньо-краєзнавчі програми. Культурно-освітня ідея і краєзнавчий підхід був успадкований новою радянською владою, і проблема краєзнавчої освіти в її реалізації не втратила динаміки.

У цей період влада намагалась подолати деструктивні тенденції та кризові явища, які спостерігались у соціальній сфері, науці, культурі й освіті. Та в той самий час вона поступово прагнула виявити на державному і регіональному рівнях елементи глобальної політичної стратегії, особливо у сфері виховання, методологічно надійних підходів до оздоровлення і подальшої стабілізації загального стану соціокультурної, соціально-педагогічної й освітньо-краєзнавчої діяльності. Стан освіти в післяжовтневий період був надзвичайно нестабільним. Але в результаті проведених відповідних заходів і краєзнавчих досліджень у практиці пошуку продуктивних підходів у оприлюдненні національного краєзнавства виявився той внутрішній потенціал оновлення соціальної сфери, який стимулює перш за все розвиток гуманістичних стосунків і демократичних основ у процесі взаємодії соціальних інститутів, підйому почуття патріотизму, культури міжнаціонального спілкування, міжконфесійної толерантності. Це і є державне краєзнавство.

Слід відзначити, що навчальні програми, деякі дослідницькі проекти і міністерські настанови (накази, постанови тощо) хоч і декларували основний ракурс їх методологічного забезпечення, все ж фактично не відійшли від казенно-формальних підходів до розуміння і трактування методології краєзнавчих досліджень та значущості понятійного апарату національного (державного) краєзнавства. Про стан освіти і культурно-просвітницької роботи на початку 20-х років можна говорити, спираючись на висновки вивчення 32-х губерній, у тому числі й Київської. Ось що зазначали перевіряючі: «Занепад освіти досяг остаточної межі, за якою починається такий морок і невігластво, у порівнянні з якими стан речей у безграмотній країні здається порівняно культурним станом...». За підсумками спостереження й обстеження шкільного життя було наведено багато прикладів про закриті, зруйновані

школи, потрошені меблі й про розорені шкільні бібліотеки. У роки непу в одному селі, яке перевірялось, лише 25% дітей шкільного віку відвідувало школу, в основному хлопці, а дівчат було одиниці, тому що їх готували в домогосподарки, і, таким чином, вони були зайняті домашньою роботою.

У Київській губернії, у селі «... неможливо придбати нову книжку, – відмічала комісія. – Якщо потрібно купити для дитини підручник, то селянин повинен їхати за ним за 30–50 верст». Обстеження Гребенківського і Ківшоватського районів на Київщині в 1924 р. показало, що навчанням охоплено 48% дітей шкільного віку, але до кінця навчального року учнів залишалось приблизно 10%. За даними обстеження культурного стану ряду регіонів України в 1924 р., важливість навчання усвідомлювали всі групи селян, «але відсутність одягу і взуття, а також неможливість придбання олівців і зошитів не дають можливості окремим групам селян посилати дітей у школу». За таких умов кризового стану в освіті українське краєзнавство до 1925 р. по суті не мало розвитку, і важко знайти архівні матеріали про позитивний рух у краєзнавстві взагалі.

З точки зору методології екскурс в освітянське життя має принципове значення, тому що такий підхід дає можливість теоретично дослідити динаміку краєзнавчої освіти як соціокультурного процесу. Як видно з описаних фактів, ідея краєзнавства в Україні розвивалась надто повільно, хоча початки краєзнавства поступово набували сили і локальне перетворювалось на державне. Після Жовтневої революції в Україні з'явилося словосполучення – «система державного краєзнавства». У цей період активізувалась робота з українізації освіти в цілому. Розширилась видавнича діяльність. Відоме на той час «Товариство шкільної освіти», щоб забезпечити школи допоміжною літературою, затвердило програму її видання. Незабаром з'явилися підручники і посібники: «Початкова географія» С.Ф. Русової (Київ, 1918), «Низка оповідань з поля географії» за підручником С. Меча (Вінниця, 1918), «Коротка географія України» В. Кістяківського (Харків, 1919), «Про краєзнавство та його значення» В. Гериновича (Кам'янець-Подільський, 1920). У 1920 р. К. Дубняк видав наукову працю «Краєзнавство на Україні, його минуле і сьогочасне завдання, коли будеться нове життя». У цьому ж році П. Постоєв і Ф. Федюченко видали підручник «Початкова географія й елементи краєзнавства» [3]. Цей підручник відіграв вагомий роль у розвитку географічного краєзнавства в нелегкі роки становлення країни. Важливе методологічне значення мав вихід у 1927-30 рр. журналу «Краєзнавство», який у міру можливості відіграв у ті часи організаційну та координуючу роль у розвитку географічного краєзнавства. Для видання навчальної літератури в Україні на 1920 р. працювало 78 видавництв, було видано 1,4 млн. примірників посібників, серед яких – велика кількість краєзнавчих посібників і підручників з великим накладом. Постанови радянської влади методологічно були спрямовані на усвідомлення в освітянській діяльності класової незалежності й революційних завдань. Створений тимчасовий робітничо-селянський уряд України (26 січня 1919 р.) проголосив завданням освіти лік-

відацію неписьменності, спрямовану, однак, не на розвиток особистості, а на боротьбу з минулим буржуазним ладом.

Радянська влада поступово стабілізувалась, разом з цим розгортались різні форми пропаганди багатьох товариств, інститутів, університетів та інших організацій, наприклад «Просвіти», «Товариства шкільної освіти» тощо. У зв'язку з цим, була введена цензура друку і жорсткий контроль над розповсюдженням друкованої продукції. Багато книжок мали політично-пропагандистське спрямування «пролетарської культури». Але деякі верстви педагогічної інтелігенції не сприймали такої перебудови і залишались провідником «загальнолюдських цінностей, захисниками національно-освітнього ідеалу». У травні 1920 р. Наркомос України видав постанову, де йшлося про утвердження професорсько-викладацького складу, про місце роботи педагогів-фахівців. Формувалась нова генерація інтелігенції, ідеалом діяльності якої була відданість «більшовицькій справі». Та ж інтелігенція, що протистояла своєю діяльністю «новизні» в освітньо-просвітницькій роботі, оголошувалась ідеологами буржуазії та висилалась за межі України.

У 1923 р. відбувся XII з'їзд РКП (більшовиків), на якому гостро постало питання про національні, віддані народів, кадри. У результаті в освіті запропоновано навчати дітей рідною мовою. Скрізь запроваджувалась українізація. У цьому ж році на засіданні ВУЦВК і РНК України були прийняті декрети щодо українізації шкільних і культурно-освітніх установ, про забезпечення рівноправності мов і сприяння розвитку української мови. Політика українізації вищих партійних органів охопила на той час широкі верстви населення, мова впроваджувалась не тільки в школах, але й у низових ланках державного управління, окремих організаціях і установах. Така «українізація» методологічно була правильно спрямована і сприяла відродженню національно-освітніх основ української педагогічної ідеї, збагаченню змісту краєзнавчої державної освіти. У цілому розвиток освіти в Україні у 20-х рр. мав пріоритети у формуванні української нації. Проте, наприкінці 20-х рр. стан національно-освітніх проблем дещо змінився. Посилився політичний тиск урядових структур, який набував рис класового підходу. У результаті змінився зміст і характер шкільних і вищих закладів освіти. Широко почала впроваджуватись ідеологізація в освіті, започатковувався культ партії й окремих її керівників, зменшувалось значення української мови як мови навчання.

Географічне краєзнавство також змінило своє обличчя. До 30-х рр. краєзнавчі ідеї в Україні формували у підростаючого покоління усвідомлення української національної приналежності, свого «я», що особа належить до того краю, в якому народилась і живе, розвивалась як особистість, індивідуально. Починаючи з 30-х рр., у шкільні навчальні програми проникають ідеї виробничо-економічних проблем усієї держави. Загальноосвітнє краєзнавство було замінено економічним. Якщо раніше краєзнавчими основами у вихованні молоді було формування національної самосвідомості в результаті вивчення історичних даних, етнічних відносин, то в 30-ті рр. це

вважалось фактом «насадження буржуазного націоналізму». Більше того, в 1932 р. була прийнята постанова ЦК ВКП(б) і РНК СРСР, зміст якої був спрямований на припинення «українізації», і не тільки в межах України, а й у межах СРСР: на Кубані, у Воронежській, Курській та інших областях Росії, де українців проживало багато. По суті, забезпечення рівноправності мов і сприяння розвитку української мови ігнорувались. Так знищувались на-працювання краєзнавчого характеру, а праця краєзнавців ототожнювалась із ідеями націоналізму, буржуазними політичними «збоченнями». Проти багатьох краєзнавців були застосовані репресивні заходи, і багато з найсуворішим вироком. Серед покараних були учасники краєзнавчого руху на місцях, організатори краєзнавчих музеїв, керівних громадських організацій та ін. Розкриваючи історію географічного краєзнавства, не можна оминати ідеологічний вплив тих урядів, які були в Україні впродовж першої половини ХХ ст. Тому методологічні й методичні настанови в різні роки спрямовували педагогічні керівництва на виховання учнів у дусі тих політичних подій, в яких вони зростали і виховувались.

Краєзнавство забезпечує збереження національних рис. Тому в цьому питанні воно вважається принципом (першоосновою) етнографії – галузі історичної науки, яка вивчає культуру і побут народу, а також етнографізму, що означає відтворення традиційних форм побуту, звичаїв, обрядів і т. ін. Географічне краєзнавство формує національний характер, моральні, естетичні, релігійні й патріотичні напрями у вихованні. Вони проявляють себе з допомогою певних засобів, до числа яких належать народні ігри, звичаї, свята, ритуали, пісні, фольклор та ін. У цьому плані особливо вирізняється на засадах краєзнавства моральний принцип – патріотизм. Це соціальне почуття, змістом якого є любов до рідного краю, своєї вітчизни, гордість за її минуле і сучасне, прагнення захистити інтереси держави. Тому методологічна роль краєзнавчих знань про відданість своїй землі, Україні досить вагома. Україна – це територія, на якій жили люди, що належали до певного племені, пізніше – народності. Вони народжувались, жили, вмирати, і тут з'явилась потреба захистити те, до чого вони були «прив'язані» з дитинства, від нападу сусідніх племен, народів тощо. Таке активне позитивне ставлення до української території – рідної природи, рідної мови, традицій, звичаїв – прагнення захистити все це від зовнішніх ворогів характеризується поняттям «патріотизм».

Рідний край – надзвичайно широкоформатне поняття за змістом. Під ним розуміють широкий простори і місцевість, де народились учні, район, область. Урешті-решт рідним краєм вважається й Україна. Визначальними у цьому понятті є соціальні компоненти – трудова діяльність і побут населення, традиції, суспільні відносини, духовні й матеріальні цінності – усе те, що становить сутність життя українського народу. Таким чином, методологічне значення краєзнавчих знань полягає в тому, що у процесі навчання вони перетворюються на світоглядні напрями. З їх допомогою вони оцінюють навколишнє

середовище і навколишній світ. Методологію краєзнавства забезпечують наукові методичні засади вивчення рідної місцевості, в основі яких лежать провідні краєзнавчі поняття і закономірності. Для України географічне краєзнавство завжди було не лише фундаментом історичного розвитку предмета географії, а й формою утвердження географічної науки. Безумовно, необґрунтовані утиски царського уряду української культури і мови заступали шлях до відродження національних традицій українського народу. Були випадки проти українських національних цінностей і в радянські часи, тому українському народові доводилось відчувати і боротись проти спеціально сфабрикованих, надуманих націоналістичних ідей. І тільки самовіддані зусилля кількох поколінь краєзнавців зуміли відстояти українську культуру, мову, традиції, побут українського народу, а отже, і саме національне краєзнавство.

Висновки. Отже, позитивний досвід у минулому і теоретичні засади національного краєзнавства, пріоритетні українські освітні традиції послідовно сприяли формуванню географічного краєзнавства в Україні, що вплинуло на демократизацію і гуманізацію подальшого розвитку географічної краєзнавчої освіти.

Рецензент – канд. геогр. наук доц. Ю.Ф. Кобченко

Література:

1. *Корнеев О.В.* Развитие географического краеведства: исторический аспект і завдання на сучасному етапі // Рідна школа. – 2005. – № 11. – С. 62–65.
2. *Краєзнавство в Україні: сучасний стан і перспективи.* – К.: Академія, 2003. – 232 с.
3. *Постоев П., Федюченко Ф.* Початкова географія і елементи краєзнавства. – Харків: Книгоспілка, 1925. – 125 с.
4. *Сірополко С.* Історія освіти в Україні. – К.: Наук. думка, 2001. – 912 с.
5. *Строев К.Ф.* Краеведение. – М.; Просвещение, 1967. – 144 с.
6. *Тронько П.Т.* Краеведство в Україні: Здобутки і проблеми. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 2003. – 126 с.

А.В. Корнеев

ОБЩЕМЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ГЕОГРАФИЧЕСКОГО КРАЕВЕДЕНИЯ

Раскрыты общие методологические принципы географического краеведения. Показана методология проблемы и значение географического краеведения на современном этапе развития географического образования. Рассмотрена история географического краеведения. Отмечено, что для Украины оно всегда было формой утверждения географической науки.

Ключевые слова: методология, географическое краеведение, географическое образование.